

О. Г. Гіндес,
к. держ. упр., Кримський економічний інститут КНЕУ ім. В. Гетьмана

ПРОЦЕСИ ФОРМУВАННЯ ПРОТИЗАТРАТНОГО МЕХАНІЗМУ У СИСТЕМІ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Досліджено екологізацію природокористування та політику ресурсозбереження в сучасних умовах. Обґрунтовано нові методи, які можуть застосовуватися в господарському механізмі у сфері охорони природи. Проаналізовано комплекс причин, що призвели до складної екологічної ситуації в державі.

The process of forming of against an expense economic mechanism is explored in the system of rationalization of nature of the use. It is led to new methods which can be used in an economic mechanism in the field of conservancy. The complex of reasons is analysed, that resulted in a difficult ecological situation in the state.

Ключові слова: державна політика, екологічні технології, механізм природокористування, природні блага, ресурсозбереження, формування.

ВСТУП

Раціоналізація природокористування, як правило, проявляється у двох іпостасях — екологізація та ресурсозбереження. Під екологізацією розуміється сукупність дій, спрямованих на мінімізацію негативного впливу стаціонарних та пересувних джерел забруднення на довкілля, випуск екологічно чистої продукції, формування екологічного світогляду в роботодавців та найманих працівників тощо. Ресурсозбереження являє собою процес комплексного використання наявної природно-ресурсної бази, тотальної економії невідновних ресурсів, повторного ресурсокористування. Процеси екологізації та ресурсозбереження мають одну спільну рису — ефективніше залучення природних благ у господарський оборот, але при цьому вони відзначаються цілим спектром виробничо-технічних відмінностей. Тому й не дивно, що в працях вітчизняних учених розробляються відокремлено теоретико-методологічні підходи як щодо організації і стимулювання екологізації, так і ресурсозбереження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблемні моменти поширення процесів екологізації в національній економіці розглядаються в працях В. Борисової, Г. Зайкова, О. Кашенко, О. Балацького, О. Теліженка, М. Хилька, Г. Шалабіна та багатьох інших. У працях Т. Хачатурова, А. Гусєва, Л. Зусмана, І. Сотник, Д. Тармаєва, С. Шевцова та інших піднімаються окремі аспекти активізації процесів ресурсозбереження у сфері матеріального та нематеріального виробництва.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

- дослідити екологізацію природокористування та політику ресурсозбереження в сучасних умовах;
- обґрунтувати нові методи, які можуть застосовуватися в господарському механізмі у сфері охорони природи;
- проаналізувати комплекс причин, що призвели до складної екологічної ситуації в державі.

РЕЗУЛЬТАТИ

Подальший соціально-економічний розвиток можливий лише на основі адаптації господарської діяльності до природного середовища, екологізації всього суспільного виробництва, особливо сільсько-го господарства, перехід на екологічно безпечні технології виробничих процесів. Нарощування потужностей для збільшення валової продукції в умовах збереження сучасних екологічно пошкоджених виробництв безперспективне і призводить до поглиблення несприятливого екологічного, економічного і соціального стану. Природоохоронні заходи при екологічно небезпечних технологіях неефективні — вони не попереджують процесів деградації навколишнього середовища і природних ресурсів. Угіддя, які піддані активній деградації, неможливо використовувати як рілля навіть в умовах застосування комплексу захисних заходів. Вони підлягають залісненню або залужуванню в перші роки з дуже обмеженим режимом використання — для відновлення ґрунтів, нормального кругообігу речовин, відтворення ґрунтової біоти.

Формування протизатратного господарського механізму (тобто механізму якомога економнішого досягнення поставлених господарських цілей), яке здійснюється нині в країні, має першочергове значення і для раціоналізації природокористування, істотного послаблення негативного впливу виробництва на стан навколишнього природного середовища. Заходи з ресурсозбереження, з комплексної переробки матеріально-сировинних та паливно-енергетичних ресурсів, включаючи і вторинні, а також відходи виробництва, з розроблення й запровадження матеріалозберігаючої техніки та безвідходної технології не можна зводити лише до того, щоб підвищити ефективність суспільного виробництва [3, с. 59]. Сенс таких заходів і в утвердженні найбільш гармонійних форм взаємодії суспільного виробництва та навколишнього середовища. Ресурсозбереження й екологізація виробництва (його послідовна природоохоронна орієнтація) — нерозривно пов'язані напрями інтенсифікації.

Реалізуючи протизатратну спрямованість господарського механізму, слід за допомогою кожної з його ланок (систем планування, організаційно-управлінських структур, економічних важелів та госпрозрахункових стимулів) націлити підприємства на ефективне й інтенсивне господарювання, яке обов'язково включає і результативнішу охорону навколишнього середовища. При цьому необхідно враховувати, що й діяльність безпосередньо у сфері природокористування (тобто у проведенні комплексу спеціалізованих природовідновлювальних та природоексплуатаційних заходів) теж має спиратися на дієві протизатратні стимули.

У вирішенні завдань природокористування зміст державних замовлень повинен, звичайно, мати свою специфіку. Так, виходячи зі структуроутворювального значення продукції видобувної промисловості, а також галузей первинної переробки природної сировини, державні замовлення тут покривають значну частину виробничої програми підприємств-природокористувачів. Разом з тим, у спектр централізованого контролю у сфері природокористування мають бути включені й основні кінцеві результати власне середовищезахоронних та середовищевідновлювальних заходів. Пояснюється це як інфраструктурним характером таких заходів (наприклад, охорона водного та повітряного басейнів, природоохоронна реконструкція ландшафтів, лісовідновлення тощо), більша частина ефекту яких привласнюється на безповоротній основі галузями, регіонами, населенням, так і значним часовим лагом між вкладеннями госпрозрахункових підприємств у ресурсозбереження та середовищевідновлення й отриманням віддачі. При цьому для підвищення об'єктивності оцінки кінцевих результатів природоохоронних заходів (відновлених лісових масивів, рекультивованих земель, очищених водних об'єктів та ін.) вбачається доцільним запровадження їх державного моніторингу. Його повинні здійснювати єдині регіональні природоохоронні органи [3, с. 160].

Природоохоронна діяльність включає три основні складові: 1) раціональне (економне) використання сировинних та матеріальних ресурсів, яке забезпечує їх мінімальне питоме споживання у процесі виробництва; 2) мінімізація відходів виробництва й оптимальне екологічно прийнятне розташування їх у природному сере-

довищі; 3) власне охорона унікальних природних комплексів від знищення, захаращення, необгрунтованого залучення в господарський оборот.

Для того, щоб обгрунтувати нові методи, які можуть застосовуватися в господарському механізмі у сфері охорони природи, слід ретельно проаналізувати весь комплекс причин, що призвели до складної екологічної ситуації, особливо у великих промислових центрах.

Рівень забруднення навколишнього середовища залежить, насамперед, від досконалості технологічного процесу, його екологічної орієнтованості, від техніко-екологічних характеристик обладнання, рівня його зносу. Технологія очищення і стан очисного обладнання є вже чинниками вторинного характеру. Відомо, що фізичний знос обладнання сприяє постійному витокую шкідливих для людини речовин, котрі застосовуються в технологічному процесі, і є перманентним джерелом додаткового забруднення навколишнього середовища.

Морально застаріле обладнання навіть при цілковитій його справності не орієнтоване на вимоги екологічної безпеки і є великим джерелом накопичення додаткових відходів, що забруднюють навколишнє середовище. Важливіше, однак, те, що воно є бар'єром на шляху впровадження нового обладнання, котре має більш досконалі екологічні параметри. Вважається, що критерій екологічності обладнання має бути одним із найважливіших під час оцінювання ступеня морального старіння і вирішення питань заміни одного його виду на інший. Зокрема, тут не можна ігнорувати ту обставину, що при старих, не орієнтованих на охорону навколишнього середовища, технологіях виникає необхідність запровадження додаткових фондів, для створення яких потрібні особливо міцні і вкрай дефіцитні матеріали, котрі можуть протистояти підвищеній агресивності викидів. Виникає доволі поширена ситуація, коли поліпшення екологічної ситуації за місцем використання природоохоронних фондів досягається за рахунок збільшення навантаження на природу за місцем їх виробництва.

Екологізація — це процес неухильного і послідовного впровадження систем технологічних, управлінських, юридичних та інших рішень, які дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів та умов поряд із поліпшенням або хоча б збереженням якості довкілля.

Вихідною передумовою екологізації розвитку країни є вдосконалення технологій основних виробничих процесів і природоохоронних заходів для підвищення їх екологічної ефективності. Впровадження таких технологій цілком залежить від успіхів в екологізації економічних інструментів управління і вдосконаленні їх інституціональної підтримки. До цих інструментів зараховують: розробку екологоорієнтованих національних рахунків; зв'язок екологізації зі структурною перебудовою економіки; створення інструментарію еколого-інноваційної діяльності; формування системи економічних впливів на екологізацію виробництва; стимулювання розвитку ринків екологічних послуг, екологічно чистої продукції, технологій тощо.

Досвід розвинених країн свідчить, що існують два основні важелі, які стимулюють екологізацію виробництва та енергозбереження. Це — плата за використання

природних ресурсів і природоохоронні заходи. В Україні надзвичайно важливе значення має застосування нового економічного механізму природокористування та забезпечення природоохоронної діяльності. Сутність цього механізму полягає у впровадженні плати за користування надрами, земельними, водними та іншими природними ресурсами і, насамперед, за забруднення навколишнього середовища. Також слід економічно заохочувати підприємства, що застосовують маловідходні та ресурсозберігаючі технології. Забруднення довкілля повинно стати економічно не вигідним, а конкурентоспроможність національної економіки має зростати через мінімізацію як ресурсоспоживання, так і шкідливих викидів. У цілому, національна економіка отримує синергетичний ефект збільшення тривалості життя та якості здоров'я населення, а також освоєння нових секторів світового ринку завдяки конкурентоспроможній пропозиції екологічно безпечної та чистої української продукції.

Разом з тим, екологічний "ефект" постіндустріального суспільства досягається за рахунок зрушень у структурі національної економіки, коли наукомісткі виробництва замінюють енергоємні, поступово переміщуючи їх в інші країни. Крім цього, враховуючи те, що технології в середньому змінюються менше ніж за 10 років, курс на розвиток і впровадження у виробництво екологічно чистих технологій відповідає більшою мірою інтересам економічної ефективності і підвищенню конкурентоспроможності виробництва, а лише частково — довготерміновому забезпеченню екологічної безпеки.

Прагнення максимально використовувати свої природні ресурси з метою прискореного промислового розвитку призвело до таких наслідків: виснаження природних ресурсів; підризу стійкості екосистем; порушення водного балансу; деградації ґрунтів; скорочення біологічного різноманіття; знеліснення; підвищення рівня забруднення довкілля [5, с. 78].

Вибір екологічного напрямку розвитку української економіки зумовлений рядом причин.

Перша. Екологічні проблеми на сьогодні є одним із факторів, які найдужче турбують країни різного рівня розвитку. У найближчому майбутньому потреба в екологічних товарах та послугах буде тільки збільшуватися. На особливу увагу заслуговує ринок країн постсоціалістичного простору, особливо СНД, для яких екологічні проблеми залишатимуться на найближчі роки "знаком спільної біди". Економічна криза, в якій опинилися країни соціалістичного табору, принесла не тільки падіння життєвого рівня, а й погіршення питомих екологічних показників. Пожвавлення виробничих потужностей на діючій технологічній основі може призвести до тяжких екологічних наслідків. Маючи розвинену наукову і виробничу основу, наша країна може виступити лідером з екологічного переозброєння технологій країн, у першу чергу, ближнього зарубіжжя.

Друга. Значна кількість екологічних проблем України має транскордонний характер. У цих випадках у країни є хороші шанси зайняти провідні позиції в міжнародних екологічних програмах.

Третя. Екологічно орієнтоване вдосконалення виробничих систем, особливо за рахунок зменшення енергоємності та матеріалоемності одиниці продукції, може

стати значним резервом інвестиційних коштів, які можна буде використати, у свою чергу, на розвиток перспективних напрямів економіки і подальше підвищення її ефективності. Зокрема, зараз перед Україною стоїть дилема: збільшувати виробництво енергії, включаючи створення потужної інфраструктури для імпорту та переробки енергоносіїв, або реалізовувати енергозберігаючі програми, що дадуть змогу ліквідувати потенційний дефіцит енергії і відкриють можливості збільшити виробничий потенціал без відповідного збільшення виробництва енергії. Обидва варіанти оцінюються приблизно однаково з точки зору інвестиційних коштів. Однак перший пов'язаний зі значно більшими супутніми екологічними витратами (затрати на запобігання екологічному впливу, витрати на ліквідацію наслідків забруднення, економічні збитки від порушення природних систем). Таким чином, варто надати перевагу отриманню подвійного ефекту — економічного та екологічного. Особливо вагомий результат може дати зменшення енергомісткості та матеріаломісткості виробництва в будівництві, важкій промисловості, комунальному господарстві.

Четвертою причиною, що зумовлює актуальність розвитку екологізації в країні, є те, що виробництво екологічно орієнтованих товарів та послуг є сферою виробництва, яка спирається на потужний науковий потенціал України. Тут традиційно була сконцентрована значна кількість галузевих науково-дослідних і проектних інститутів. Для деяких секторів виробництва (чорна металургія, хімічна промисловість, гірничо-промисловість, виробництво кінофотоматеріалів, компресорне та насосне машинобудування, електронні прилади, хімічне машинобудування, охолоджувальна техніка) потреби на науково-проектну продукцію за часів Радянського Союзу набагато більше, ніж на 50% задовольнялися завдяки українським науковим та проектним закладам. Це саме ті сектори, які складають основу розробки та виробництва екологічної продукції.

П'ятою причиною можна вважати ідеологічну "чистоту" названої групи товарів та послуг. Екологізація економіки, випуск продукції екологічного призначення — це міжнародно визнана благородна мета, на реалізацію якої можуть бути залучені кошти різних міжнародних фондів та багатих країн. До речі, це позитивно відрізняє екологічні товари від озброєння.

Шостою причиною є підготовленість міжнародної громадськості до сприйняття екологічних товарів, можна навіть говорити про їх очікуваність. Говорячи своєрідною термінологією, екологічна тематика вже досить "розкручена", особливо засобами масової інформації розвинутих країн, де інколи можна навіть говорити про екологічну "фобію".

Слід підкреслити, що поняття "екологізація економіки" відрізняється від поняття "охорона навколишнього середовища". Головна різниця в тому, що остання потребує значних коштів на компенсацію недоліків екологічно недосконалої технології (дорогі природоохоронні споруди, засоби знешкодження наслідків порушення природи). На відміну від цього, екологізація ліквідує не наслідки, а причини екологічної деградації.

Екологізація господарського комплексу визначається як цілеспрямований процес перетворення економіки, націлений на зменшення інтегральної екологічної дії процесів виробництва і споживання товарів та послуг у розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту. Екологізація здійснюється через систему організаційних заходів та інноваційних процесів, реструктуризацію сфери виробництва та споживчого попиту, технологічну конверсію, раціоналізацію природокористування, трансформацію природоохоронної діяльності, що реалізуються як на макро-, так і на мікрорівнях [2, с. 34—36]. Екологізація економіки з огляду на резолюції міжнародних природоохоронних форумів є необхідною передумовою інтеграції окремих країн у світогосподарський простір.

Сучасні підходи до екологізації економіки спрямовані на вирішення таких основних проблем, як питання сталого розвитку, удосконалення інституційних відносин у галузі охорони навколишнього природного середовища і природокористування. Ефективне вирішення екологічних проблем і перехід до сталого розвитку можливі тільки в межах всієї економіки країни, на основі комплексного підходу.

Екологізація — це поширення екологічних принципів та підходів на всі сфери життєдіяльності людського суспільства: культуру, науку, виробництво та соціальні явища. Передусім це стосується запровадження екологічної освіти та виховання з метою формування екологічно свідомого ставлення до навколишнього природного середовища, встановлення гармонійних зв'язків між природою та антропогенною діяльністю.

На думку Т. Сафранова, екологізація — це зменшення інтегрального екодеструктивного впливу процесів виробництва на споживання одиниці продукції. Екодеструктивні процеси — процеси впливу на людину і природу, що призводять до соціальних, економічних або екологічних наслідків (забруднення, порушення ландшафтів, прямий вплив на організм людини, вплив на біологічні об'єкти).

Під екологізацією суспільного виробництва розуміють комплекс заходів, до яких відносяться раціональне використання природних ресурсів на всіх стадіях їх переробки, обережне їх використання та відтворення, різке зменшення кількості відходів та оптимізація їх якості, раціональне розташування продуктивних сил, раціоналізація мислення технічних працівників. До інструментів екологізації суспільного виробництва відносяться очисні споруди, маловідходні технології, пристрої переробки відходів [1, с. 28].

Як зазначають С. Сухарев, С. Чундак та О. Сухарева, екологізація є наслідком мінімізації відходів, які об'єднують у такі напрями: нові безвідходні і маловідходні технології, регенерація відходів.

Перший напрям є перспективним та екологічно доцільним, а його практична реалізація зводиться до пошуку нових джерел сировини для виробництва, екологічно чистих джерел енергії, безвідходних технологічних процесів, видів продукції [4, с. 86].

Нині екологізація виробництва ґрунтується на другому напрямі — регенерації відходів. Не викликає сумнівів той факт, що виведення відходів із виробничого циклу та скидання їх у природні екосистеми є нера-

ціональним кроком з позицій екологізації. Вважається, що раціональною є регенерація первинних відходів з метою додаткового вилучення елементів та сполук. Існує три основні напрями регенерації промислових відходів:

— повернення відходів у той же виробничий процес, з якого вони одержані (можливо тоді, коли за своїми властивостями відходи майже не відрізняються від первинної сировини);

— використання відходів у інших виробничих процесах, під час яких вилучаються корисні компоненти, що залишилися після першого технологічного процесу;

— використання відходів як сировини для інших виробництв з метою одержання продуктів тривалого використання.

У нашій державі є можливості для забезпечення економічно й екологічно ефективного використання відходів виробничої і невиробничої діяльності суспільства. Насамперед, варто досягти комплексного використання природної сировини (включаючи вторинні матеріальні ресурси), максимально комбінувати виробничі процеси та застосовувати у всіх галузях економіки безвідхідні та маловідхідні технології, запровадити такий економічний механізм природокористування й охорони навколишнього природного середовища, який стимулював би комплексне використання природних ресурсів і застосування ресурсо- та енергозберігаючих, безвідхідних та маловідхідних технологічних процесів.

ВИСНОВКИ

Отже, можемо зробити висновок, що в основі екологізації лежить раціональне природокористування. Екологізацію виробництва або іншого об'єкта господарювання потрібно здійснювати із запровадженням екологічно чистих, так званих "зелених" технологій — безвідходних та маловідходних, тобто таких, які для даного етапу розвитку науки й техніки характеризуються максимальним виходом продукту при мінімальних витратах сировини, енергії та інших матеріалів і мінімальному утворенні розсіюваних відходів, які забруднюють навколишнє природне середовище

Література:

1. Сафранов Т.А. Екологічні основи природокористування: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів, 2-ге видання, стереотипне. — Львів: Новий світ — 2000, 2004. — 248 с.

2. Стратегія екологічної безпеки (регіональний контекст) / За ред. М.І. Долішнього, В.С. Кравціва. — Львів, 1999. — 243 с.

3. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004—2015 роки). Шляхом Європейської інтеграції / За заг. ред. В.Ф. Януковича. — К., 2004. — 378 с.

4. Сухарев С.М., Чундак С.Ю., Сухарева О.Ю. Техноекоекологія та охорона навколишнього середовища: Навч. посібник. — Львів: Новий світ — 2000, 2003. — 256 с.

5. Шалабин Г. О совершенствовании хозяйственного механизма рационального природопользования на региональном уровне // Экономические науки. — 2007. — №5. — С. 77—81.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2011 р.